

Η λογοτεχνία του μεσοπολέμου. Απομυθοποιήσεις και αποσιωπήσεις. Το μυθιστόρημα του Θράσου Καστανάκη.

Γεωργία Λαδογιάννη*

1.

Ο Θράσος Καστανάκης (1901-1967) υπήρξε μια δυναμική προσωπικότητα στην πεζογραφία και είχε μια, επίσης, μαχητική παρουσία στην ιστορία της ελληνικής διανόησης. Σήμερα, που η νεοελληνική φιλολογία ξαναβλέπει την ιστορία της, συνειδητοποιεί ότι η περίπτωση Καστανάκη έμεινε στο περιθώριο των ερευνητικών της ενδιαφερόντων, με συνέπεια να μείνουν αναπάντητα σημαντικά ερωτήματα ή να έχουν τεθεί με λάθος τρόπο. Είναι ενδεικτικό του υποτονικού φιλολογικού ενδιαφέροντος το αποτέλεσμα ενός πρόχειρου συγκριτικού απολογισμού, που αφορά σε τρεις γνωστούς πεζογράφους του μεσοπολέμου, και μετρά τα μεταθανάτια αφιερώματα λογοτεχνικών περιοδικών, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 2000: στο Γιώργο Θεοτοκά (1905-1966) υπάρχουν δέκα αφιερώματα, στον Άγγελο Τερζάκη (1907-1979) πέντε, στον Μ. Καραγάτση (1908-1960) δέκα. Στον Καστανάκη, τα αφιερώματα είναι μόνο τρία, της *Νέας Εστίας* (1973, τεύχος 1106), του *Διαβάζω* (1982, τεύχος 55) και του περιοδικού *Η Λέξη* (1993, τεύχος 117). Το ισχνό ενδιαφέρον, είναι εμφανώς αναντίστοιχο της αξίας του έργου, ιδιαίτερα, ενός έργου που έχει αναγνωρισθεί ο πρωτοποριακός του χαρακτήρας. Οι *Πρίγκηπες* (1924) είναι ουσιαστικά το πρώτο μυθιστόρημα της *ανανέωσης*, αυτήν που επίμονα ζητά η κριτική και αποτελεί φιλόδοξο στόχο της γενιάς του Καστανάκη, κατά την δεκαετία του 1930. Μια ακόμα από τις συνέπειες της φιλολογικής περιθωριοποίησης είναι να παραμένουν αδιευκρίνιστα σημαντικά θέματα, όπως είναι το θέμα του κοσμοπολιτισμού και το θέμα του ρεαλισμού στην ελληνική πεζογραφία. Γι αυτό νοιώθουμε να κερδίζει η φιλολογία όταν ανακαλύπτει τα χαμένα της θέματα, όπως το κάνει ο κριτικός που επισημαίνει ότι ο Καστανάκης και το έργο του είναι ένα από τα ανοιχτά κεφάλαια της ιστορίας της λογοτεχνίας¹.

Ο Θράσος Καστανάκης διαμορφώνει την προσωπικότητά του στην διασπορά, στον κύκλο της ελληνικής διανόησης της Πόλης και στο Παρίσι, της επομένης του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, ζει το Παρίσι της μεγάλης λογοτεχνικής παράδοσης και των πρωτοποριακών κινημάτων, αλλά ζει και το Παρίσι του Ψυχάρη², όπως και την ευρωπαϊκή πρωτεύουσα των βαλκανικών διπλωματικών ανταγωνισμών. Ακόμη, βιώνει το ανθελληνικό κλίμα κατά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία και τις εντάσεις των μεταπολεμικών συνδιασκέψεων³.

Στην Πόλη, ο Καστανάκης αναπνέει τον αέρα της αισιοδοξίας που φέρνει στον κωνσταντινουπολίτικο ελληνισμό η Μεγάλη Ιδέα καθώς και το ανανεωτικό πνεύμα του δημοτικισμού⁴. Ο Παλαμάς και ο Ψυχάρης της 'Ιδέας' είναι τα ισχυρά σύμβολα των Ελλήνων της Πόλης αλλά και ο σπόρος που θρέφει τον μαχητικό πατριωτισμό και την θαρραλέα πολιτική

* Καθηγήτρια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Από τις εκδόσεις Παπαζήση, 2014, κυκλοφορεί το βιβλίο της, με τίτλο *Σκοτεινή Ρίζα. Ανθολογία λυρισμού. Α΄. 1900-1940*.

¹ (Παγανός 1992, 356).

² (Καστανάκης 1936, 9). Στην ανταπόκρισή του από το Παρίσι ο Καστανάκης θυμάται τους περιπάτους με τον «Δάσκαλο Ψυχάρη» που του δείξαν το Παρίσι που «είναι η μυστηριώδικη δημοσιά της Ευρώπης, όπου ξαναγεννιούνται και παίρνουν τη φόρα τους οι πατρίδες».

³ Λεμονίδου 2012, 5.

⁴ Σταύρου 1982, 51-53 και (Ποσάντζη 2003, 278-280).

συνείδηση του Καστανάκη. Στους ίδιους κύκλους, οι αισθητικές συγκινήσεις βρίσκουν έκφραση στον συμβολισμό □ στους νέους, ιδιαίτερα γοητευτικοί είναι οι παρακμιακοί του γαλλικού συμβολισμού⁵. Στον τίτλο του πρώτου του βιβλίου -και μοναδικού με ποιήματα- *Οι ερημιές του Ηλιόχαρου* (1921)⁶ είναι φανερή η συμπάθεια του Καστανάκη για τον Ρεμπώ. Την ίδια πηγή, τον συμβολισμό, έχει και η τάση, που χαρακτηρίζει την πεζογραφία του, να φωτίζει τις σκοτεινές πλευρές και τα πάθη των ανθρώπων, κάτι που θα το επισημάνει η οξυδερκής κριτική της εποχής⁷, θέτοντας με τον τρόπο αυτό το θέμα της ποιότητας του ρεαλισμού ως μιας αισθητικής του κράματος⁸.

Πνευματικά ανήσυχος ο Καστανάκης μοιράζεται τους οραματισμούς του με άλλους της γενιάς του, όπως ο Γιώργος Θεοτοκάς⁹, τον συνδέουν πολλά, όμως ξεχωριστή σημασία για τον Καστανάκη έχει το κοινό τους βίωμα της μεσοπολεμικής Ευρώπης και η πανεπιστημιακή σπουδή του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το *Ελεύθερο Πνεύμα* (1929) για άλλη μια φορά φαίνεται να συμπυκνώνει διαθέσεις και στοχασμούς συλλογικούς και όχι μόνο του συγγραφέα του.

2.

Ο πεζογράφος Καστανάκης είναι από τους πολυγραφότατους της γενιάς του μεσοπολέμου. Από την πρώτη στιγμή, η κριτική δείχνει το ενδιαφέρον της και τον θεωρεί έναν από τους πιο αντιπροσωπευτικούς νέους διανοούμενους. Στα 1923 είναι ήδη ανάμεσα στους νέους διηγηματογράφους και παρουσιάζεται στην ανθολογία διηγήματος του Α.Δ. Παπαδήμα και την επόμενη χρονιά βραβεύεται το πρώτο του μυθιστόρημα, *Οι Πρίγκιπες*. Οι κριτικοί του ζητάνε τη γνώμη, του παίρνουνε συνεντεύξεις, τον φιλοξενούν σχεδόν όλα τα σημαντικά περιοδικά, δημοσιεύουν πρωτότυπα πεζά του, τον παρουσιάζουν ως έναν από τους πεζογράφους της ανανέωσης, του παραχωρούν σελίδες με ανταποκρίσεις από την Γαλλία. Εκρηκτικός και ευφυής, ο Καστανάκης δεν διστάζει να εμπλακεί σε θέματα καυτά της πνευματικής ζωής, όπως ήταν το βραβείο Νόμπελ όπου υποστήριξε τον Παλαμά και προκάλεσε τον θυμό του Ψυχάρη, του δασκάλου του, ή η διαμάχη με τον Κ. Παρορίτη και τον Μ. Σπιέρο¹⁰. Αλλά και η δράση του στην Γαλλία αγκαλιάζει πολλούς τομείς και τον γνωρίζουν σημαντικές προσωπικότητες του Παρισιού. Εκτός των μαθημάτων που κάνει στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών, δίπλα στον Ψυχάρη και ύστερα δίπλα στον Α. Μιραμπέλ, δραστηριοποιείται στην σημαντική για τον ελληνισμό εφημερίδα *Αγών* που την συνδιευθύνει με τον αδελφό του Λουκά.

Η εκδοτική του παρουσία είναι, επίσης, πυκνή και, συγκριτικά, η μεγαλύτερη από τους νέους λογοτέχνες. Έτσι, στη δεκαετία του '20, με το διήγημα να έχει αριθμητικά το προβάδισμα, εκδίδει τρία βιβλία με διηγήματα και δύο με μυθιστορήματα. Στη δεκαετία του '30 είναι το μυθιστόρημα που έχει εκδοτικά την προτεραιότητα¹¹: τρία μυθιστορήματα (τέσσερα, αν

⁵ (Οικονομίδης 1973, 1017-1025)

⁶ Ο τίτλος θυμίζει τα πεζά ποιήματα *Οι ερημιές του έρωτα* (1871) του Α. Ρεμπώ. Πεζά ποιήματα δημοσιεύει ο Καστανάκης στο περιοδικό *Διώνυσος* (1919-1920) της Πόλης, βλ. (Οικονομίδης 1973, 1017-1025).

⁷ Α[γρας] (1931), 51-52.

⁸ Λαδογιάννη 2010, 101-118.

⁹ Καραόγλου, 119-173.

¹⁰ (Καστανάκης 1931, 166-168)

¹¹ Στα βιβλία με διηγήματα της δεκαετίας του 1920 υπολογίζουμε και το βιβλίο *Το μαστίγιο και οι πολυέλαιοι* (Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1930). Τα άλλα δύο είναι: *Η χορεύτρια κοντεσίνα Φελιτσιτά*. Παρίσι, εκδόσεις Αγών και Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1928 και *Το Παρίσι της νύχτας και του έρωτα*. Παρίσι, 1929. Τα δύο

υπολογίσουμε το δημοσιευμένο *Οι Περιθώριοι* στα *Νεοελληνικά Γράμματα*) και δύο βιβλία με διηγήματα. Η συνέχεια είναι φθίνουσα, παρ' ότι σε αυτές τις μεταγενέστερες δεκαετίες εκδίδεται το πιο ώριμο πεζογραφικό έργο. Συγκεκριμένα, στη δεκαετία του '40 κυκλοφορεί ένα μόνον μυθιστόρημα¹² και τρία βιβλία διηγημάτων, όπου το ένα είναι επιλογή από παλαιότερα. Τα δύο τελευταία του μυθιστορήματα *Χατζή Μανουήλ* (1956) και *Η παγίδα* (1962), που είχαν πολλούς αναγνώστες, δείχνουν, ταυτόχρονα, και την αραίωση της εκδοτικής του παρουσίας.

3.

Το θέμα που κυρίως θα μας απασχολήσει είναι: πώς διαβάζει τον Καστανάκη η κριτική, κατά την εποχή ανόδου του κύρους του ως πεζογράφου και ως διανοούμενου.

Πρώτα, να επαναλάβουμε ότι το ενδιαφέρον της κριτικής, που το γνωρίζουμε από τις καταγραφές στα περιοδικά, είναι υψηλό. Δεύτερον, ότι έχει ασυνήθιστα μικρή διάρκεια το ενδιαφέρον της κριτικής, ενώ συνεχίζονται οι δημοσιεύσεις και εκδίδεται το ωριμότερο έργο. Κρατάει μόλις δέκα περίπου χρόνια η πυκνή κριτική ανάγνωση του έργου του Καστανάκη. Υπάρχει μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, γύρω στο φθινόπωρο του 1935, όπου παρατηρείται απότομη πτώση του κριτικού ενδιαφέροντος.

Συγκεκριμένα, στη δεκαετία του 1920 η κριτική έχει πολλούς λόγους να προσέξει το έργο του Καστανάκη. Ο διηγηματογράφος Καστανάκης, προτού δώσει τη θέση του στον μυθιστοριογράφο, ενδιαφέρει κατά προτεραιότητα την κριτική. Μάλιστα το άστρο του Καστανάκη, ως του νέου λογοτέχνη που πρώτος έκανε πράξη την ανανέωση με τον κοσμοπολιτισμό, συναγωνίζεται το άστρο του παλαιότερου Δημοσθένη Βουτυρά. Το διήγημα και ο κοσμοπολιτισμός του σκιάζουν την πρωτοπορία των *Πριγκήπων*.

Είναι εντυπωσιακό ότι ακόμη και σήμερα, που απέχουμε πολύ και από τη δεκαετία του 1920 και από τα αισθητικά της ζητούμενα, ο 'κοσμοπολιτισμός' εκείνων των διηγημάτων όχι μόνο μονοπωλεί το όποιο φιλολογικό ενδιαφέρον, ταυτίζοντας τον πεζογράφο Καστανάκη μαζί του, αλλά αποσιωπάται η πρωτοποριακή αξία της κοσμοπολιτικής ατμόσφαιρας των διηγημάτων¹³. Γιατί ο κοσμοπολιτισμός στη δεκαετία του 1920 ήταν μία απάντηση στην αναζήτηση υπέρβασης της ηθογραφικής στασιμότητας. Ακόμη, φαίνεται μια προβληματική χρήση του όρου, που τον περιορίζει στην αναπαράσταση της μεγάλης ζωής, της φανταχτερής επιφάνειας των κοσμοπολιτικών χώρων. Όμως μια τέτοια χρήση αφήνει απέξω το κύριο, που είναι η απεικόνιση του συναισθηματικού κόσμου των ανθρώπων της ευρωπαϊκής πόλης, στην περίοδο μετά τον πρώτο μεγάλο πόλεμο. Πολύ καλά μάς το έχει εκφράσει ο Τερζάκης αυτό το

μυθιστορήματα είναι: *Οι Πριγκήπες*: Μυθιστόρημα. Εκδόσεις Ζηκάκης, Αθήνα 1924 και *Στο χορό της Ευρώπης*. Μυθιστόρημα. Εκδόσεις Αγών, Αθήνα 1929. Τα μεταγενέστερα έργα του και οι πρώτες εκδόσεις είναι: Μυθιστορήματα: *Η φυλή των ανθρώπων*. Μυθιστόρημα της ελληνικής ζωής. Αθήνα 1932. *Ελληνικά χρώματα Α' Μυστήρια της Ρωμοσιόνης*. Ο Κύκλος, Αθήνα 1933. *Ελληνικά χρώματα Β' Μεγάλοι αστοί*. Μυθιστόρημα. Πυρσός, Αθήνα 1935. *Ελληνικά χρώματα: Τον καιρό της ειρήνης*. Μυθιστόρημα. Αετός, Αθήνα 1942. *Ο Χατζή Μανουήλ*. Μυθιστόρημα. Αθήνα 1956. *Η παγίδα*. Μυθιστόρημα. Αθήνα 1962. Διηγήματα: *Ο ομογενής Βλαδίμηρος*. Πυρσός, Αθήνα 1936. *Ο Ρασκάγιας κι άλλα διηγήματα*. Πυρσός, Αθήνα [1939]. *Επιλογή*. Αθήνα, 1944. *Η φάρσα της νιότης*. Ο Γλάρος, Αθήνα 1944. *Εφτά ιστορίες*. Ο Γλάρος, Αθήνα 1944. *Η προδομένη Γαλλία*. Αληθινές ιστορίες από τη γαλλική καταστροφή του 1940. Οι Φίλοι του Βιβλίου, 1945. Βλ., επίσης, (Σουλογιάννη 1982, 36-38).

¹² Στον καιρό της ειρήνης. Μυθιστόρημα. Αετός, Αθήνα 1942.

¹³ Εξαίρεση για την ορθή της προσέγγιση αποτελεί η εργασία του Απ. Σαχίνη, μόνο που η χρονική οριοθέτηση 1928-1932 του κοσμοπολιτισμού αφήνει έξω την πρώτη του παρουσία με το μυθιστόρημα του Καστανάκη, *Οι Πριγκήπες* (1924), βλ. Σαχίνη 1945, 20 κ. εξ., 72, 75.

σημείο, χαρακτηρίζοντας «αυτοτιμωρούμενο» τον μεσοπολεμικό άνθρωπο του Καστανάκη¹⁴. Το βιοματικό αλλά και το αισθητικό στοιχείο στο έργο του Καστανάκη είναι εκείνο που κάνει τον κοσμοπολιτισμό του να είναι πρωτοπορία και υπέρβαση της ηθογραφίας της κλειστής κοινωνίας του χωριού. Ο Καστανάκης πλάθει σε λογοτεχνία την ζωή που γνώρισε, τα βιώματα του Παρισιού, αμέσως μετά τον πόλεμο. Μεταπλάθει το ξέσπασμα της ανεμελιάς, την αναζήτηση της χαράς ακόμα και στην ακολασία, τη ζωή της νύχτας, την απελευθέρωση των παθών, την νοσηρότητα των χαρακτήρων (από τον ασύμβατο ερωτισμό μέχρι την διάπραξη εγκλήματος¹⁵). Ένας τέτοιος κοσμοπολιτισμός σημαίνει στάση κοινωνική και σημαίνει την μορφή μιας πρώτης αίσθησης της παγκοσμιοτητας, που την δημιουργούσε η εμπειρία του πολέμου. Αυτόν τον κοσμοπολιτισμό έχουν τα έργα του και κυρίως τα δύο μυθιστορήματα της δεκαετίας του '20 (*Πρίγκιπες*, 1924 και *Στο χορό της Ευρώπης*, 1929). Και τον ίδιο χαρακτήρα έχουν τα μεταγενέστερα μυθιστορήματά του, που στεγάζονται κάτω από τον υπέρτιτλο «Ελληνικά χρώματα»¹⁶, προλαβαίνοντας, ίσως, κάποια κριτική τους παρανάγνωση.

Έχει ενδιαφέρον για την λογοτεχνική μας ιστορία πως η κριτική του μεσοπολέμου διεύρυνε κατά πολύ τα ζητήματα που έβλεπε να της θέτει η πεζογραφία του Καστανάκη. Εκτός από την παρουσίαση του πρωτοποριακού στοιχείου, που έφερνε η κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα, την απασχόλησαν τα θέματα των προσώπων και της γλώσσας. Ήταν δύο ζητήματα, που όχι μόνο απασχόλησαν αλλά και χωρίσανε την κριτική. Αντιπροσωπευτικές είναι οι κριτικές αναγνώσεις: του Τέλλου Άγρα στη *Νέα Εστία* (1931 και 1936)¹⁷, του Λάζαρου Πηνιάτογλου στον *Κύκλο* (1933), των Κωστή Παλαμά, Άγγελου Τερζάκη, Ανδρέα Καραντώνη και Νίκου Γκάτσου στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (1935, 1936, 1937)¹⁸, του Τάκη Παπατσώνη στα *Ελληνικά Φύλλα* (1935, τεύχος 9).

Η άποψη του Παλαμά, στο πρώτο τεύχος *Των Νέων Γραμμάτων (ΤΝΓ)*, τον Ιανουάριο του 1935¹⁹, συμπυκνώνει την γενικότερη εκτίμηση ότι ο Καστανάκης είναι ο πρωτοπόρος του νέου μυθιστορήματος και, παράλληλα, ο λόγος του Παλαμά δημιουργεί μία μορφή κανόνα για το περιοδικό που κατασκευάζει την ομάδα των πεζογράφων, τα ονόματα των οποίων ταυτίζονται με την ανανέωση (: Μυριβήλης, Θεοτοκάς, Καστανάκης, Τερζάκης, Πετσάλης, Βενέζης). Από την άποψη Παλαμά π.χ. ξεκινά και ο Τερζάκης²⁰, μελετώντας βαθύτερα τη σχέση των προσώπων του Καστανάκη με την εποχή τους και προσεγγίζοντας πληρέστερα τον κοσμοπολιτισμό του.

Ξεχωριστή για τα ζητήματα που θέτει είναι η κριτική του Τέλλου Άγρα. Πρώτα, μιλά για το ύφος του Καστανάκη, αναλύοντας τα στοιχεία που το χαρακτηρίζουν (α. μεταφορές, β. παρατήρηση που αποκαλύπτει, γ. χαρακτήρες μιας ευσυνείδητης ψυχολογικής ανάλυσης) και, δεύτερον, για την κριτική, εντοπίζει ανεπάρκεια στην κριτική που ασχολήθηκε με το έργο του

¹⁴ (Τερζάκης 1935, 152-157).

¹⁵ Είναι από τα σταθερά του θέματα και έχει ενδιαφέρον η υπόδειξη μιας συνάφειας με συγγραφείς και έργα σε (Κολίτση 2008, 27).

¹⁶ Ανήκουν τέσσερα μυθιστορήματα (ένα, ακόμη, *Οι Περιθώριοι* δημοσιεύτηκε, χωρίς ποτέ να εκδοθεί σε βιβλίο, στα *Νεοελληνικά Γράμματα*, 1937-1938) της δεκαετίας του 1930: *Η φυλή των ανθρώπων*, 1932. *Μυστήρια της Ρωμοσύνης*, 1933. *Μεγάλοι αστοί*, 1935. *Τον καιρό της ειρήνης*, 1942.

¹⁷ (Α[γρας] 1931, 51-52) και (Άγρας 1936, 138-140)

¹⁸ Καράμπελας 2009, 332-333, 344-345, 377-379, 390-392.

¹⁹ (Παλαμάς 1935, 1-15)

²⁰ (Τερζάκης, ό.π.)

Καστανάκη και αποδοκίμασε τους χαρακτήρες του ως πρόσωπα υπερβολικά. Η αντίρρηση του Άγρα υπογραμμίζει πως το κρίσιμο δεν είναι το υπερβολικό αλλά το πόσο άρτια έχει συγκροτηθεί μέσα στην αφήγηση ο υπερβολικός χαρακτήρας. Είναι ακόμη σημαντικό να υπογραμμίσουμε την αξία που έχει η ανάλυση του ύφους –κάτι που κάνει σταθερά στις κριτικές του ο Άγρας-, γιατί συνιστά μια σε βάθος μελέτη της γλώσσας και της δημιουργικής της χρήσης από τον Καστανάκη, δεδομένου ότι το θέμα της γλώσσας αποτέλεσε ένα από τα επίμαχα ζητήματα της πεζογραφίας του και ένα από τα στοιχεία που βοήθησαν την αρνητική κριτική να στηρίζει τις επιφυλάξεις της. Να προσθέσουμε, επίσης, ότι αναγνωρίζοντας αρετές στο ύφος του Καστανάκη, ο Άγρας τον ξεχώριζε από τους νέους πεζογράφους, απέναντι στους οποίους ήταν επιφυλακτικός για αυτό ακριβώς τον λόγο, για την παραμέληση του ύφους²¹.

Έτσι, η κριτική του μεσοπολέμου αξιοποιεί την πεζογραφία του Καστανάκη για να συζητήσει γενικότερα θέματα που ενδιαφέρουν την εποχή. Κυρίως, συζητά για το ίδιο το μυθιστόρημα και για τις νέες τεχνικές. Με αφορμή το μυθιστόρημα *Η φυλή των ανθρώπων* (1932) ξεκινάει συζήτηση για τον εσωτερικό μονόλογο στις *Μακεδονικές Ημέρες* (Λ. Πηνιάτογλου²², Δ. Μεντζέλος, Α. Καραντώνης) και στον *Κύκλο* (Λ. Πηνιάτογλου²³, Δ. Μεντζέλος)²⁴. Μάλιστα, για τον Λάζαρου Πηνιάτογλου, που είναι το νέο κριτικό πνεύμα της εποχής, το μυθιστόρημα του Καστανάκη αποτελεί ένα παράδειγμα τεχνικής του εσωτερικού μονολόγου.

Ο Τάκης Παπατσώνης υπογραμμίζει την εκπληκτική γλώσσα του Καστανάκη, που στο υπέδαφός της κρατάει ολόκληρο το γλωσσικό πολιτισμό των κειμένων, από το Βυζάντιο και την Κρητική Αναγέννηση. Ξεχωριστή θέση πρέπει να δώσουμε στην κριτική της Henriette Olry που την στέλνει ο Andre Mirambel στον *Κύκλο*. Είναι απόσπασμα της διπλωματικής της εργασίας που έκανε στη Σχολή Ανατολικών Γλωσσών με την επίβλεψη των καθηγητών της, Mirambel και Καστανάκη. Νομίζω μας επιτρέπεται να δούμε, ανάμεσα στις γραμμές της, την άποψη του ίδιου του Καστανάκη, που είναι και μια απάντηση στην κριτική της εποχής. Η κριτική της Olry εστιάζει στο επίμαχο θέμα των προσώπων, υποστηρίζοντας την συνάρτησή τους με την εποχή και την κοινωνία. Παρουσιάζει, ακόμη, τις θεματικές συγγένειες στο σύγχρονο μυθιστόρημα, με κοινό σημείο τις εικόνες από την ζωή και την εστίαση στην ψυχολογία και όχι στην εξωτερική όψη της εικόνας²⁵. Την θεματική αυτή, του κοινωνικού και ψυχολογικού μυθιστορήματος, την ανοίγουν, κατά την Olry οι Μυριβήλης, Τερζάκης και Καστανάκης.

Εκτός των Τερζάκη, Άγρα, Πηνιάτογλου, Olry και ο Νίκος Γκάτσος²⁶ κρίνοντας το βιβλίο διηγημάτων *Ο Ομογενής Βλαδίμηρος*, θα συμπεριληφθεί στους κριτικούς που πρόσεξαν τα πρόσωπα του Καστανάκη. Βέβαια, να μην ξεχνάμε πως η κριτική του δημοσιεύεται στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα*, όπου η επίσημη γραμμή της ελληνικότητας καλλιεργείται σθεναρά

²¹ (Άγρας 1936, 139).

²² Έχει εκφράσει θετική γνώμη για τον Καστανάκη, πριν από την συζήτηση για τον εσωτερικό μονόλογο. Θεωρεί ότι με τον Καστανάκη έχουμε την περίπτωση ενός γεννημένου μυθιστοριογράφου, ενός «επαγγελματία», βλ. (Πηνιάτογλου 1933, 391-397)

²³ (Πηνιάτογλου 1933, 76-80)

²⁴ Εκτός του μυθιστορήματος του Καστανάκη, η συζήτηση προκαλείται και από την *Εσωτερική συμφωνία* του Στ. Ξεφλούδα, βλ. Μικέ 1988, 172 και Λαδογιάννη 1993, 259.

²⁵ (Olry 1933, 348-350)

²⁶ (Γκάτσος 1937, 60-64)

από τον διευθυντή τους, τον Καραντώνη. Ο Γκάτσος, χωρίς να φαίνεται ότι παρεκκλίνει από την κεντρική γραμμή, εμβαθύνει περισσότερο στους χαρακτήρες και εντοπίζει όψεις που δεν είχαν επισημανθεί. Αντικαθιστά, ωστόσο την 'εθνικότητα' με την λαϊκότητα. Υποστηρίζει ότι το συγκεκριμένο βιβλίο δείχνει την ικανότητα του Καστανάκη να φτιάχνει λαϊκά πρόσωπα, που, σύμφωνα με τον κριτικό, μόνο τα λαϊκά πρόσωπα έχουν ενσωματώσει την προοπτική του ελληνισμού και είναι οι εκφραστές του «αληθινού ελληνισμού».

Παράλληλα, η προσέγγιση του Καραντώνη στα *Νέα Γράμματα* έχει ιδιαίτερη αξία για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι γιατί εκφράζει με τον πιο καθαρό τρόπο την ιδεολογική κριτική -από την πλευρά των αστών διανοουμένων-, ο δεύτερος, γιατί εφαρμόζει μια πολιτική αποσιώπησης. Συγκεκριμένα, στο απολογιστικό του κείμενο για την λογοτεχνία του 1935²⁷, προσανατολισμένη η κριτική του στο ιδεολογικό περιεχόμενο των έργων, προβαίνει σε μια την ταξική ιεράρχηση. Διαπιστώνει πως η μεγαλοαστική τάξη μυθοποιείται από τον Πετσάλη (*Ο προσορισμός της Μαρίας Πάρνη*) τον Καστανάκη (*Μεγάλοι αστοί*) και τον Καραγάτση (*Συνταγματάρχης Λιάπκιν*), υπογραμμίζοντας όμως την αρνητική οπτική του Καστανάκη. Ήδη όμως, σε προηγούμενο άρθρο του, που σχολίαζε τα βραβεία της Ακαδημίας,²⁸ είχε προβεί σε αφαίρεση του ονόματος του Καστανάκη από την ομάδα των νέων της αφηγηματικής ανανέωσης παρακάμπτοντας σιωπηρά την άποψη του Παλαμά.

4.

Μπορεί να παρατηρήσει κανείς πως η χρονιά αυτή, το 1935 (έτος έκδοσης του μυθιστορήματος *Μεγάλοι Αστοί*), είναι ταυτόχρονα χρονιά της κορύφωσης του κριτικού ενδιαφέροντος αλλά και στιγμή μιας απότομης κάμψης, ενώ η λογοτεχνική παραγωγή του Καστανάκη συνεχίζεται, με την έκδοση, εκτός του μυθιστορήματος, δύο βιβλίων διηγημάτων (*Ο Ομογενής Βλαδίμηρος*, 1936 και *Ο Ρασκάγιας και άλλα διηγήματα*, 1939), με την δημοσίευση, σε συνέχειες, του μυθιστορήματος «Οι Περιθώριοι» στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*, καθώς και με την εξαιρετική συνεργασία του στο ίδιο περιοδικό, με τις γνωστές ανταποκρίσεις του από το Παρίσι («Παρισινά θεάματα και διαλείμματα»).

Αν θέλουμε να έχουμε όλα τα δεδομένα τότε δεν θα πρέπει να αφήσουμε απέξω το βεβαρυμένο πολιτικό κλίμα: είναι η χρονική στιγμή ενός στρατιωτικού κινήματος (φθινόπωρο 1935), μιας παλινόρθωσης της μοναρχίας και μιας δικτατορίας, ενώ στον ευρωπαϊκό ορίζοντα πυκνώνουν τα σύννεφα του ισπανικού εμφυλίου. Ταυτόχρονα, στο ίδιο διάστημα, εκδηλώνεται η πολιτική δράση του Καστανάκη στο Παρίσι²⁹ (που θα την συνεχίσει και στον εμφύλιο), που αναστατώνει την Ελληνική Πρεσβεία, οποία και διαμηνύει τα σχετικά στον γνωστό υπουργό του Μεταξά, τον Μανιαδάκη. Ταυτόχρονα, έχουμε και τα στοιχεία μιας έντασης των προσωπικών σχέσεων του Καστανάκη, υπό την επίρεια των ιδεολογικών διαφορών, με γνωστές προσωπικότητες της πνευματικής Αθήνας (Άλκη Θρύλο, Σπύρο Μελά, αλλά και Θεοτοκά)³⁰. Η

²⁷ (Καραντώνης 1936, 164)

²⁸ (Καραντώνης 1935, 327-328)

²⁹ (Καρπόζηλος 2008, 37-53)

³⁰ Λέξεις και χαρακτηρισμούς απαξιωτικούς, όπως «αλκηθρύλο» και «σπυρομελά», είχε χρησιμοποιήσει δημόσια, σε άρθρο του στα *Νεοελληνικά Γράμματα*, βλ. (Καστανάκης 1935, 9-10). Για την σχέση με τον Θεοτοκά τα πράγματα είναι πιο σοβαρά και περίπλοκα. Μία πλευρά του θέματος θίγει ο Καραόγλου, 119-173. Ωστόσο, από την αλληλογραφία τους φαίνεται ότι και οι δύο συνειδητοποιούν τις ιδεολογικές τους διαφορές με αφορμή το βιβλίο του

συνέντευξη του Καστανάκη στο περιοδικό *Νεοελληνικά Γράμματα*³¹ είναι ιδιαιτέρως αποκαλυπτική. Η συνέντευξη μετατρέπεται σε αντιφασιστική κριτική, όπου καταγγέλλονται οι διώξεις εκπαιδευτικών (εννοώντας τους Γληνό και Βάρναλη) και προτείνεται η επείγουσα ανάγκη συσπείρωσης της ελληνικής με την ευρωπαϊκή διανόηση εναντίον του φασισμού. Είναι εύκολο να διακρίνει κανείς την φιλοσοφία του «μετώπου» που υιοθετείται από την Γ΄ Διεθνή και την ευρωπαϊκή Αριστερά, εκείνη την εποχή. Η ένταξη και δράση του Καστανάκη με την Αριστερά δεν θα ήταν δυνατόν παρά να επηρεάσει την πρόσληψη του έργου του. Και, βέβαια, δεν είναι δύσκολο να το αντιληφθούμε αυτό για μια χώρα που πέρασε από βαθιά ‘αναμορφωτικά’ προγράμματα και Μακρονήσους κάθε είδους, πραγματικές ή συμβολικές.

Κλείνοντας, να υπογραμμίσουμε ξανά το κενό στη φιλολογική έρευνα και την ανάγκη επανανάγνωσης των κριτικών που διατυπώνονται πριν το 1935 για το έργο του Καστανάκη, ώστε να συνδεθεί έτσι η φιλολογική μελέτη των ημερών μας με την κριτική μας παράδοση.

Πάντως, παρά την ερευνητική αδιαφορία, η ιστορία του μυθιστορήματος μάλλον δικαιώνει τον Καστανάκη. Γιατί το ψυχολογικό και το μυθιστόρημα ιδεών του μεσοπολέμου συνεχίζεται με την πολιτικοποιημένη πεζογραφία του μεταπολέμου, που γράφουν δύο Έλληνες του εξωτερικού: ο Δημήτρης Χατζής και ο Στρατής Τσίρκας.

Βιβλιογραφία

- Α[γρας] Τ.[έλλος], «Θράσου Καστανάκη, Το μαστίγιο και οι πολυέλαιοι, διηγήματα. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Δ.Ι. Κολλάρου και Σια», *Νέα Εστία* 107 (1.1.1931) 50-52.
- Αγρας Τέλλος, «Το αυριανό μυθιστόρημα», *Νέα Εστία* 218 (15.1.1936) 138-140.
- Γκάτσος Νίκος, «Θράσου Καστανάκη: Ομογενής Βλαδίμηρος», *Τα Νέα Γράμματα* 1 1937, 60-64.
- Καράμπελας Σάββας, *Το περιοδικό 'Τα Νέα Γράμματα' (1935-1940, 1944-1945)*. Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα 2009.
- Καραντώνης Α., «Τα λογοτεχνικά βραβεία της Ακαδημίας», *Τα Νέα Γράμματα* 5 (1935) 327-328.
- Καραντώνης Α., «Η λογοτεχνία μας το 1935» *Τα Νέα Γράμματα* 2 (1936) 162-167.
- Καράογλου Χ.Λ., «Από την αλληλογραφία Γιώργου Θεοτοκά - Θράσου Καστανάκη. Το χρονικό μιας φιλικής σχέσης», *Κονδυλοφόρος* 1 (2002) 119-173.
- Καρπόζηλος Κωστής, «Απόπειρες συγκρότησης του ελληνικού Λαϊκού Μετώπου. Η Καστανάκης Θράσος, « Η αιώνια μοντέρνα τέχνη», *Ο Νουμάς* (1931) 166-168.
- Καστανάκης Θράσος, συνέντευξη στον Μ. Σκουλούδη «Τα σύγχρονα προβλήματα της πνευματικής μας ζωής», *Νεοελληνικά Γράμματα*, Σεπτ. 1935, 9-10.
- Καστανάκης Θράσος, «Παρισινά θεάματα και διαλείμματα», *Νεοελληνικά Γράμματα* (19.12.1936) 9.
- Καστανάκης Θράσος, «Παρισινά θεάματα και διαλείμματα» *Νεοελληνικά Γράμματα* (9.1.1937) 9-10.
- Κολίτση Φιλοθέη, «F. Dostoevsky, Έγκλημα και τιμωρία (1866) και Α. Παπαδιαμάντη, Η Φόνισσα (1903): Μια παράλληλη ανάγνωση», *Πρακτικά Δημερίδας «Δρόμους και*

Θεοτοκά *Εμπρός στο κοινωνικό πρόβλημα*. Η σχέση Θεοτοκά-Καστανάκη φαίνεται να συνεχίστηκε με πολλές δυσκολίες, αν κρίνουμε από την επιστολή που στέλνει ο Θεοτοκάς από το Παρίσι, στα 1946, προς την αδελφή του Λιλή Αλιβιζάτου, όπου εκφράζει την αγανάκτησή του για την εισαγωγή Καστανάκη, στην γαλλική έκδοση του *Δαιμονίου*, βλ. Καράογλου, 126-127.

³¹ (Καστανάκης 1935, 9-10)

- Γράμματα σλαβικού πολιτισμού. Σχολή Βαλκανικών Γλωσσών και Ρωσικής. Θεσσαλονίκη 2008, 22-44.*
- Λαδογιάννη Γεωργία, *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον μεσοπόλεμο. Η παρέμβαση του περιοδικού Ιδέα*. Οδυσσεάς, Αθήνα 1993.
- Λαδογιάννη Γεωργία, *Εποχές της Κριτικής. Μελέτες για την Κριτική του 19^{ου} και του 20ού αιώνα*. Εκδόσεις Μανδραγόρας, Αθήνα 2010.
- Λεμονίδου Έλλη, *Η εικόνα της Ελλάδας στη Γαλλία 1919-1939*. Μεταδιδακτορική έρευνα. ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2012.
- Μικέ Μαρία, *Το λογοτεχνικό περιοδικό Ο Κύκλος (1931-1939, 1945-1947)*. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1988.
- Οικονομίδης Δημήτρης, «Ο Λόγος, ο Διώνυσος και ο Θράσος Καστανάκης», *Νέα Εστία* 1606 (1.8.1973) 1017-1025.
- Olry Henriette, «Οι τάσεις και η εξέλιξη της νεοελληνικής πρόζας στη μεταπολεμική λογοτεχνία», *Ο Κύκλος* 8-9 (Οκτ.-Νοέμ. 1933) 348-350.
- Παγανός, Γ.Δ., *Η Μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*. Τόμ. Δ'. Παρουσίαση – Ανθολόγηση Γ.Δ. Παγανού. Εκδ. Σοκόλη, 1992, 346-417.
- Παλαμάς Κωστής, «Απόκριση σε κάποια ρωτήματα», *Τα Νέα Γράμματα* 1 (1935) 1-15.
- Πηνιάτογλου Λάζαρος, «Μερικές απόψεις γύρω στο ελληνικό μυθιστόρημα» *Μακεδονικές Ημέρες* 13 (Φεβρ. 1933) 391-397.
- Πηνιάτογλου Λάζαρος, «Θράσου Καστανάκη Η φυλή των ανθρώπων», *Ο Κύκλος* 2 (Απρ. 1933) 76-80.
- Ποσάντζη Βούλα, «Η λογοτεχνική παραγωγή του μείζονος ελληνισμού και του ελληνισμού της Διασποράς, κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα: Οι ελάχιστονες περιπτώσεις», E. Close, M. Tsianikas and G. Frazis (Eds.) *Greek Research in Australia: Proceedings of the Fourth Biennial Conference of Greek Studies*, Flinders University, September 2001. Flinders University Department of Languages – Modern Greek: Adelaide, 2003, 273-288.
- Σαχίνης Απόστολος, *Αναζητήσεις της μεσοπολεμικής πεζογραφίας*. Ίκαρος, Αθήνα 1945.
- Σουλογιάννη Άλκηστις, «Το αρχείο του Θράσου Καστανάκη», *Διαβάζω* 55 (1982) 36-38.
- Σταύρου Τατιάνα, *Τετράδια μνήμης. Μυριβήλης - Βενέζης - Καστανάκης - Μυρτιώτισσα*. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1982.
- Τερζάκης Αγγελος, «Η ελληνική μεταπολεμική πεζογραφία», *Τα Νέα Γράμματα* 3 (Μάρτιος 1935) 152-157.